

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Геннадій Москалик
Кременчук

Класична ринкова економіка все більше перетворюється на складну структуру керованих і взаємозалежних процесів. Людство прагне знайти надійні важелі стабілізації наявних економічних систем. Водночас в умовах глобалізації виникає потреба в створенні загального ринку товарів і послуг духовного виробництва. Домінантною сферою прояву індивіда в умовах функціонування такого ринку є інформаційно-комунікаційне середовище з його розмаїтими інформаційними об'єктами, технологіями, знаннями, організаційними структурами тощо. З огляду на це, необхідним виявляється дослідження основних викликів в інформаційно-комунікаційному середовищі неоіндустріального суспільства.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційне середовище, ринкова економіка, неоіндустріальне суспільство, індивід.

Як у системі масової свідомості, так і серед науковців побутує думка про наявність у сучасному суспільстві чужорідних людині станів і сил, які не тільки не вдалося послабити, але більш того – сьогодні людина і людство потрапили в такі жорсткі залежності і небезпеки, які не просто загрожують перетворити її на об'єкт непідвладних їй відносин, але й ставлять під загрозу в глобальних масштабах самі основи людського життя.

І це дійсно так. Людству не вдалося позбутися загрози термоядерної війни; посилилися труднощі в економічному, культурно-духовному, етнічно-національному розвитку країн Азії, Африки, Латинської Америки та Східної Європи; поглибився суперечливий характер розвитку виробничих сил у промислово розвинених країнах, наслідком чого є масове безробіття і значна кількість людей, які живуть поза межею бідності; зріс страх і відчуття безсилля людей перед техніко-економічним прогресом; актуалізувалися екологічні проблеми, які можуть призвести до самознищення людства.

Хаотичність, уповільнення і неефективність трансформацій авторитарно-бюрократичних систем макро- і мікрорівнів на пострадянському просторі, їх нестабільність викликають необхідність пошуку методів оздоровлення суспільних і державних відносин, освіти і виховання, економіки, пошуку шляхів переходу до управлінського механізму нового типу, який відповідає умовам функціонування світової освіти і культури, економіки і політики, забезпечення збалансованості, подолання негативних процесів (антиінтелектуалізму і духовного жебрацтва в освіті, інфляції і монополізму, безробіття, якісної ненасиченості споживчого ринку, дефіциту бюджету в економіці, авторитаризму і громадянського невігластва в політиці). У зв'язку з цим перед академічною наукою і управлінською практикою виникають проблеми принципово нового характеру. Такими проблемами є: розробка концептуальної моделі і механізмів, які забезпечують гармонійне поєднання співпраці і взаємодії в суспільних відносинах, раціонального планування і ринкової регуляції, виробництва і споживання в ринкових відносинах, наповнення споживчого ринку товарами і послугами, усунення диспропорції між інтелектом і морально-духовним розвитком соціуму, товарною масою і кількістю грошових знаків, які знаходяться в обігу в економіці, прискорення окупності капітальних вкладень, орієнтація на прогресивні технології в технологічно-індустріальних стратегіях. При цьому особливе місце займає проблема забезпечення стабільного зростання якості освіти і перспективності отриманих знань, розвитку фундаментальних наукових досліджень і обсягу впровадження нових виробів та послуг при зниженні цін на нові види продукції й орієнтації на вагоме скорочення чисельності виробничих і управлінських працівників для досягнення переваг у конкурентній боротьбі, закріплення на вже завойованих і нових ринках.

Вирішення цих проблем вимагає глибокого теоретичного аналізу кон'юнктурних аспектів освіти, виховання, народного господарства і пошуку в зарубіжній і вітчизняній практиці інструментів їх інтенсифікації. Результатом такої стратегії має стати створення управлінських систем нового покоління, які працюватимуть у режимі так званого *конвеєра нововведень*. По суті, ставиться завдання об'єднати в рамках наукових, освітньо-виховних, організаційних і господарських комплексів нового типу гнучкість і здібність до адаптації дрібносерійного виробництва знань, послуг і продукції з низькими витратами і високою

продуктивністю праці, характерними для масового виробництва. Не тільки якісне задоволення існуючих потреб, але й завчасне прогнозування форм їх виникнення, аналіз можливих наслідків і постійний пошук нових методів взаємодії є головним стратегічним і повсякденним завданням функціонування будь-якого суспільства, підприємства, установи і організації. Реалізацію цих завдань забезпечує якісне впровадження методів управління, які ґрунтуються на світовому досвіді прикладної діяльності і теоретичних узагальненнях у сфері ефективного менеджменту, самоврядування і управління людськими і матеріальними ресурсами, застосовуючись на мікро- і макрорівнях усіх без виключення якісно функціонуючих сегментів освітнього, економічного і суспільного життя. Усе це диктує необхідність формування нових підходів до освіти і виховання, управління людськими і виробничими ресурсами, оскільки традиційні форми накопичення, збереження і трансляції знань, традиційні методи управління з їх орієнтацією на валові показники масового виробництва, які не забезпечують якісної зацікавленості та ефективної взаємодії учасників по горизонталі і не приділяють достатньої уваги кінцевому споживачеві, себе не виправдовують. Тому на сьогодні йде безпрецедентний злам існуючих стереотипів освітньо-виховного і управлінського мислення.

При плануванні суспільного майбутнього акцент необхідно робити рівномірно і на аналіз цінностей, і на аналіз соціальних інститутів, який дозволить усвідомити реальні механізми практичної побудови нового суспільства. Те, що іноді має вияв у якості поверхневих феноменів, насправді характеризує рішучі тенденції, які підказують не тільки інші перспективи змін, але і такий переворот, який по глибині і ширині виходить далеко за межі очікувань традиційної суспільної теорії. З погляду історичного прогресу кожен новий ступінь розвитку людського суспільства відрізняється від попереднього тим, що створює нові передумови для матеріальної і духовної інтеграції людства як вираження основної тенденції цього суспільно-історичного розвитку. Для сучасної (особливо західної) суспільствознавчої теорії інтеграція розвинених суспільств у сучасній «неокапіталістичній» (або, за іншою термінологією, «неоіндустріальній»), фазі їхнього розвитку є об'єктом серйозних досліджень, що показують, яким чином сучасним розвиненим державам вдається інституалізувати і контролювати соціальні взаємовідносини, зокрема, у дослідженнях нобелівських лауреатів з економіки П. Кругмана і Д. Стігліца; відомих світових вчених: Ю. Габермаса, Д. Нейсбіта, Р. Курца, Т. Майера, В. Белло, Г. Маркузе, О. Лафонтена, А. Турена, К. Оффе та ін. Це перш за все – аналіз глобальних економічних, політичних, світоглядних і суспільних трансформацій, функціонування ідеології, систем управління, освіти і виховання, засобів масової комунікації, методів обмеження соціальної боротьби рамками формалізованої системи, розвитку інститутів соціуму і контролю за ринком.

Сучасні зміни в природі розвиненого індустріального суспільства призвели до того, що вузькоспеціалізований аналіз ринкового механізму не може вже надати реального уявлення про структуру суспільної системи: держава стала невід'ємним елементом функціонування економіки, і в певному значенні усе суспільство перетворене в економічний апарат і навпаки, спостерігаємо масштабне явище державно-політичного інтервенціонізму в економічну систему. Різні елементи суспільства пронизані економічною і політичною раціональністю. На зміну класичній ринковій економіці прийшов не просто монополістичний та олігополістичний ринок, але складна структура керованих і взаємозалежних процесів.

У ситуації переходу до *неокапіталізму* («нового індустріального», «постіндустріального» суспільства) прагнення до стабілізації системи виявляє недостатність тільки економічних важелів, виникає потреба у безпосередньому впливі на свідомість мас, у створенні загальносуспільного ринку товарів духовного виробництва як інтегруючої, об'єднуючої суспільної сили. Науково-технічний процес, перетворення науки у безпосередньо виробничу силу, революція у сфері засобів масової комунікації полегшують здійснення цього завдання. Це стало новим історичним кроком на шляху створення реальних передумов як для матеріальної, так і для духовної інтеграції. Технічний прогрес, що розповсюдився на всю систему панування і координації, створює форми життя і влади, які замирюють сили, опозиційні щодо системи і руйнують або знищують будь-який протест ім'ям історичних перспектив звільнення від важкої праці і панування.

Досвід тотальної інтеграції суспільних груп на основі «консенсусної згоди» (термін Ю. Габермаса) [2, 31] у неокапіталістичних суспільствах робить кордони між соціальними класами усе більш умовними. В індустріальному суспільстві виробничі відносини остаточно

скидають із себе тягар позаекономічних форм, здобуваючи відносну самостійність від політики і разом з тим такий спосіб регулювання економічних процесів, як анонімний цінорегульований ринок. Економіка і політика вперше стають автономними сферами суспільного розвитку, отримують можливість не підмінювати одна одну, а лише взаємно обмежувати [3, 14]. Капіталізм уже на ранніх стадіях свого розвитку, створюючи загальнонаціональний ринок продуктів матеріального виробництва, об'єднує на базі цього ринку раніше розрізнені і самобутні громадські утворення, підпорядковує їх єдиній централізованій владі, уводячи загальнообов'язкові стандарти регуляції людського життя (в основному за допомогою економічних важелів). У цих умовах маніпулювання духовними потребами виявляється лише опосередковано, як похідне від економічного і частково політичного маніпулювання.

У сучасного неоіндустріального суспільства є здатність стримувати соціальні якісні зміни, які призвели б до встановлення суттєво відмінних інститутів, нового напрямку виробничих процесів, нових форм людського існування. Це стримування соціальних змін є одним із знаменних досягнень розвиненого неоіндустріального суспільства. В умовах розвиненого індустріального суспільства наука та техніка вперше в історії людства надають панівним соціальним силам такі засоби масової комунікації і маніпуляції свідомістю людей, які дозволяють «одновимірно» визначати напрям їхніх думок, особливо соціально-політичні переконання, моделюючи типи поведінки (перш за все суспільної), потреби, з яким отожднює себе індивід і які по своїй суті є засобом панування і підпорядкування в руках владарюючих. Нові засоби суспільної інтеграції, які відкривають більш широкий простір для обміну діяльністю і гармонійного розвитку людини, панівна система ставить на службу своїм корпоративним інтересам [5, 212]. Піддаючи ідеологічній обробці маси, вона розробляє і впроваджує стандарти і матеріального, і духовного життя, формуючи «масову культуру», яка пригнічує індивідуальну своєрідність масового споживача. Метою цього є формування одномірного, некритично мислячого індивіда, відчуженого від об'єктивного, а тим більше негативного ставлення до соціальної дійсності. Не тільки робоча сила, а й усі людські цінності стають товаром, тобто людські відносини опредмечуються. Це відображається і в мові, у якій знаходять відображення і втілення відношення панування та маніпуляції, яким підпорядковані члени суспільства. Одномірне мислення людини розглядає наявну соціальну дійсність як найліпшу, як втілення розуму і здатне до покращення цієї дійсності завжди вже у її межах, у рамках закріпленого, захищеного панівними силами сьогодення. Критичне мислення, аналізуючи дійсність, об'єктивно охоплює її можливості, борючись за перетворення цієї дійсності заради здійснення і втілення більш прогресивних можливостей для реалізації саморозвитку людини і людства на шляху до гуманізації. За одномірного мислення людина змушена суспільною необхідністю отожднювати свою особистість, мислення, сприйняття і оточуючі речі з їхніми функціями. Інакше кажучи, люди «спілкуються разом з тим і мовою своїх панів, благодійників та авторів рекламних текстів. Тому вони виражають не тільки самих себе, свої знання, почуття і наміри, але і щось інше. Описуючи «зі своєї точки зору», вони описують те, що їм розповідають засоби масової комунікації, і це зливається з тим, що вони дійсно думають, відчувають, бачать» [1, 207]. У певних соціальних ситуаціях масова свідомість, зафіксована в продуктах духовної культури, перш за все в мові, виявляє тенденцію до перетворення на самостійну реальність.

У все ширших сферах суспільного життя вказівки втрачають форму наказу і за допомогою маніпуляції, яка використовує соціальну техніку, перетворюються так, що підлеглі самі свідомо і вільно виконують свої обов'язки. У результаті маніпуляція перетворюється в універсальну структуру духовної репресії, усуваючи будь-які форми соціальної критики та дієву опозицію. «Примусовий контроль за широкими суспільними сферами має організаційні форми, які сприяють закріпленню певного соціального положення, згладжуванню певних соціальних негараздів, він викликає до життя свого роду тривалу інституалізовану реформу, так що саморегуляція капіталізму завдяки «самодисципліні» уявляється можливою» [2, 164].

В умовах «неокапіталізму» відбуваються зміни в економіці, які ведуть до усунення зубожіння найнятих працівників, до ліквідації колишньої протилежності між працівниками фізичної і розумової праці, до значного підвищення кваліфікації робочого класу в цілому. У сучасних умовах «суперечності глобалізму та імперіалізму» не можуть бути підведені під загальні формули, такі як «універсальні суперечності між працею і капіталом», і тим більше не можуть бути вирішені ними [4, 191]. Для сучасного суспільства суттєвим є зростання

кількості людей, які не очікують допомоги від політики у переборенні страху і турботи ні там, де економічна влада досить часто перетворюється у політичну, ні там, де пригноблюється вільне висловлювання думок – як у капіталістичній державі «суцільного благоденства», так і в державно-бюрократичних «соціалістичних» системах творча життєва активність підміняється різними формами відволікання від плідної соціальної діяльності. Це в кінцевому підсумку призводить до масової втечі із суспільних структур, яка, у свою чергу, породжує нові труднощі, залежності, людську пасивність, девальвацію особистості як відповідального суб'єкта соціально-історичної творчості.

Водночас дотепер не відбулося істотного впливу нового інформаційного сектора на традиційний, у першу чергу промисловий, у сенсі істотного збільшення ефективності останнього, зростання в ньому продуктивності праці і норми прибутку.

Відзначимо, що ми не маємо на увазі механізми управління або маркетингові технології, які як раз сильно змінилися. Маються на увазі саме *промислові технології*. Більше того, зараз навіть важко собі уявити, яким чином і коли такий вплив може бути надано, принаймні у найближче десятиліття. При цьому мова не йде про принципову відсутність відповідних технологій. Вони просто не впроваджуються, що, зрозуміло, не сприяє їх подальшим розробкам.

Причин зазначеного феномена безліч. Укажемо на ті з них, які нам видаються найважливішими. По-перше, це гігантська відмінність характерних часів в новому і традиційному секторах економіки. Будь-яка спроба перебудувати промислове виробництво з урахуванням досягнень інформаційних технологій морально застаріває вже на стадії проектування: за короткий період змінюється кілька поколінь комп'ютерів, істотно розширюється і видозмінюється інформаційне поле, принципово змінюється програмне забезпечення. Ці зміни відбуваються не тільки дуже швидко, але й часто непрогнозовано, оскільки контролюються кількома монополістами (типу Microsoft), які в своїй поведінці визначаються, зрозуміло, не інтересами користувачів, а лише власними міркуваннями. Ці міркування часто бувають зовсім недоступні для розуміння широкої громадськості та незалежних експертів: так, колосальні втрати від комп'ютерних вірусів останнім часом викликані виключно технологією програми Outlook Express. По-друге, запровадження нових інформаційних технологій реально окупається тільки у разі істотного, порівняно з існуючим, збільшення обсягів виробництва і продажів. По-третє, запровадження цих технологій вимагає відповідної кваліфікації персоналу. При цьому потрібне підвищення рівня оплати праці, адекватне оплаті в інформаційних секторах (тобто збільшення витрат у разі).

З цих та інших причин всі спроби запровадження нових інформаційних технологій пов'язані з дуже великими ризиками, надмірними за поняттями як менеджерів підприємств традиційного сектора, так і, що більш важливо, фінансових інститутів.

Таким чином, розрив між традиційними і інформаційними секторами економіки, і без того вже значний, росте, і буде рости ще більше. Цей феномен вже отримав широке визнання світової громадськості (хоча до цих пір ще до кінця не усвідомлений). Це випливає з того, що вже усталеним є поділ економіки на дві частини: «стару», де зростання продуктивності і прибутковості залишилося на стабільному рівні, і «нову», де зростання продуктивності і прибутковості становить іноді до 10 % на місяць. Зауважимо, що в ході попередніх технологічних революцій такого протиставлення не було.

Сьогодні постало питання про існування людини, культури, цивілізації. Розгляд взаємовідносин глобальних проблем людства і розумних засобів їх вирішення трансформується у всезагальну проблему гуманізації людини і світу. Чи може традиційне розуміння прогресу з його підкресленням постійного розвитку науково-технічного знання як панування над природою, виробництво товарів розглядатися як основа політики, якщо воно у багатьох сферах перетворюється на заваду чи навіть перешкоду для самовизначаючого життя у солідарному суспільстві.

Ми спираємося на класичні філософські уявлення про особистість як конкретну людину – суб'єкта та об'єкта суспільних відносин, що послуговується у своїй відчужувальній діяльності суспільно-значимими інтересами. Отже, особистість може бути розглянута як трирівнева біопсихосоціальна організація, що включає біологічний, індивідуально-неповторний психологічний та суспільний рівні суб'єкт-об'єктних відносин, суспільного буття. Розглянемо основні вектори трансформації цих органічно єдиних складових в умовах глобалізації. Закономірним видається те, що в умовах глобалізації роль особистості як активного суб'єкта соціального впливу пригнічується внаслідок панування потужних

надособистісних (наднаціональних, наддержавних, надконтинентальних) суб'єктів. Це призводить до порушення балансу суб'єкт-об'єктної субстанціональності людини – питома вага об'єктної, пасивної ролі зростає. На практиці це веде до поширення технократичного мислення, фетишизації речей, зменшення авторитету одвічних цінностей – інтелектуальних, естетичних, моральних, а також сформованих багатотисячолітньою історією соціальних регуляторів – релігії, моралі, права. На їхнє місце прагнуть прийти норми авторитарних інститутів – ТНК, наддержав, кримінальні тощо. Людська індивідуальність за таких умов, можливо, буде все більше нівелюватися, усереднюватися, а статус особистості як найвищої цінності, її прав, свобод суттєво зменшиться.

З іншого боку, високі технічні можливості цивілізації (як специфічні, важкодоступні – ядерна, хімічна, бактеріологічна та інша зброя, так і широкодоступні – скажімо, комп'ютерні технології) призводять до розширення можливостей відчужувальної діяльності людини, за допомогою якої вона здатна суттєво впливати на глобальні процеси. Тобто за певних умов окрема людина зможе виступати як масштабний суб'єкт впливу на екологічні, економічні, культурні процеси. Виникає питання, а чи завжди відчужувальна діяльність людини, сформованої у глобалізованому суспільстві, буде «суспільно-корисною»? Адже в разі нівелювання імперативності традиційної моральності реальною стане небезпека шкідливого планетарного впливу виплеканої глобалізмом людини, яка, у сучасному філософському розумінні, втратить значимі ознаки особистості – моральність, суспільну корисність. Ще однією яскраво вираженою тенденцією зміни особистості в умовах глобалізації є певне культурно-ментальне «усереднення» національних, мовних (є прогнози про зникнення протягом наступних 100 років до 90 % сучасних мов), релігійних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, формування такого собі «космополітичного індивіда», «громадянина світу». Причому домінантною сферою прояву такого індивіда, як ми вважаємо, буде інформаційне середовище. Пропагуватися у глобалізованому суспільстві буде також так звана «масова» культура, яка, звертаючись до індивідуального та колективного підсвідомого, здобуде значне поширення. Це те, що стосується суб'єктно-об'єктного аспекту проблеми трансформації особистості в умовах глобалізації.

Тепер висвітлимо соціальний аспект цієї трансформації. На нашу думку, у суспільстві за умов прогресуючої глобалізації обов'язково будуть нарощуватися стратиграфічні тенденції. Вони виявляться у полярній елітизації тих шарів суспільства, які успішно адаптуються до вимог і викликів глобалізації й маргіналізації інших, адаптивно менш спроможних. При цьому елітизація й маргіналізація буде охоплювати різні сфери діяльності – інтелектуальну, матеріальну, політичну та інші. Тут потрібно зробити два застереження. По-перше, така доволі похмура картина суспільства матиме місце лише за агресивної політики світових «глобалізаторів», які ігноруватимуть моральні норми, права та свободу особистості. Така можливість є, але, на наш погляд, вона в найгірших своїх проявах є малоімовірною – ми не хочемо ставати на бік, так би мовити, радикальних «неомарксистів» від теорії глобалізму й «кликати на барикади». Натомість вважаємо, що сучасний глобалізм, як і вульгарний капіталізм XIX – початку XX сторіччя, обов'язково буде змушений примиритися з протидією з боку, зокрема, громадянського суспільства, яке виражає особистісний потяг до свободи волевиявлень, отож сформує компенсаторні механізми, виробить «людське обличчя». По-друге, суспільство ніколи не буде різко полярним, «чорно-білим» – значний відсоток його складатиме проміжна між маргіналами й елітою страта, яка виконуватиме стабілізаційну функцію. Отже, трансформація індивідуальної й масової свідомості в умовах глобалізму буде проходити неоднозначно, але активний вплив нового «світопорядку», імовірно, спричинить виникнення якісно нового індивіда, який характеризуватиметься більшою мобільністю, релігійною, культурною, політичною та іншою толерантністю або нігілізмом.

Література:

1. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе. – К. ; М., 1994. – 368 с.
2. Habermas J. Legitimationsprobleme im Spatkapitalismus / J. Habermas. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2002. – 195 s.
3. Habermas J. Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland in neuen Europa / J. Habermas. – Zurich : Pendo Verlag, 1993. – 158 s.

4. Kurz R. Schwarzbuch Kapitalismus. Ein Abgesang auf die Marktwirtschaft / R. Kurz. – Munchen : Ullstein, 2001. – 456 s.

5. Touraine A. Un nouveau paradigme. Pour comprendre le monde d'aujourd'hui / A. Touraine. – Paris : Livre de Poche, 2006. – 410 p.

Классическая рыночная экономика все больше превращается в сложную структуру управляемых и взаимосвязанных процессов. Человечество стремится найти надежные рычаги стабилизации имеющихся экономических систем. Одновременно в условиях глобализации возникает потребность в создании общего рынка товаров и услуг духовного производства. Доминантной сферой проявления индивида в условиях функционирования такого рынка является информационно-коммуникационная среда с ее разнообразными информационными объектами, технологиями, знаниями, организационными структурами и т. д. Учитывая это, необходимым оказывается исследование основных вызовов в информационно-коммуникационной среде неоиндустриального общества.

Ключевые слова: информационно-коммуникационная среда, рыночная экономика, неоиндустриальное общество, индивид.

Classic market economy is increasingly becoming a complex structure of controlled and interconnected processes. Humanity seeks to find a reliable leverages of stabilization of existing economic systems. However, in the context of globalization there is a need to create a common market for goods and services of intellectual production. Dominant individual manifestation area in terms of this kind of market functioning is information and communication environment with its diverse information objects, technologies, knowledge, organizational structures, etc. For this reason its important to perform a basic research of essential challenges in information and communication environment of neoindustrial society.

Key words: information and communication environment, market economy, neoindustrial society, individual.